

revolutie van paupers — veel meer repressie en controle uitgeoefend. Franse sociaal werkers zouden zich daarom ook veel meer bezighouden met disciplineren en straffen dan hun Nederlandse tegenhangers. Ook hier zijn echter wel wat vraagtekens bij te zetten.

We kunnen ons zelfde vraag stellen of het systeem van bedelen aan thuiswonende armen wel altijd zo veel humaner en milder was als Gouda veronderstelt. Gaan daar niet eveneens disciplinerende principes achter schuil? Bekend is dat de instellingen van armenzorg de bedeling ten alle tijden konden intrekken en dit gaf ze een belangrijk machtsmiddel. Wilde een bedeelde zijn of haar kind niet laten inenten, of zijn of haar kind niet naar school laten gaan, dan was dat voor de bedelende instantie een reden om de bedeling stop te zetten. Dergelijke voorbeelden van 'verborgen disciplineren' zijn er voor Nederland legio en ze hadden effect: de percentages ingeente en schoolgaande kinderen uit de lagere regionen van de samenleving waren voor Nederland uitzonderlijk hoog. Zo hoog dat de invoering van de leerplichtwet in 1900 als mosterd na de maaltijd kan worden beschouwd. Alle kinderen gingen immers al naar school. Wellicht is juist deze 'verborgen disciplineren' typisch Nederlands en schuilt daarin het belangrijkste verschil met het openlijk repressieve Frankrijk. Helaas wordt dit aspect in Gouda's boek niet opgemerkt.

Gouda verklaart de verschillen tussen opvattingen over armoede en armenzorg in Nederland en Frankrijk vanuit de verschillende politieke systemen. Frankrijk als eenheidsstaat met een sterk gezag vanuit Parijs was veel gecentraliseerder ingesteld dan de lage landen waar ook tijdens het nieuwe bewind van koning Willem I de macht voor een groot deel in handen bleef van lokale overheden. Plaatselijke protestantse dominees bepaalden door hun geschriften voor een belangrijk deel de discussie over armenzorg in Nederland. In Frankrijk werd die discussie veel meer beheerst door de Parijse elites. Lokale katholieke pastoors grepen, anders dan de dominees in Nederland, niet naar de pen. Dit verklaart in elk geval het verschil in retoriek tussen beide landen. Het verschil in de feitelijke armenzorg op lokaal niveau was in Nederland en Frankrijk misschien veel minder groot, maar dat is het verhaal van de armen zelf en dat vertelt Gouda niet.

Monique Stavenuiter

A. van Zoonen, *Van koffijhuis tot theater. Kroniek van schouwburg Het Park. Ontwikkeling en gebeurtenissen van 1839 tot 1994, met een inleiding over het begin van de comédien in Hoorn* (Hoorn: Schouwburg Het Park, 1994, 303 blz., f75,-, ISBN 90 9007365 5); L. Berends, *Rozen en tomaten. De Amsterdamse schouwburg 1894-1994* (Amsterdam: Stadsuitgeverij, 1994, 268 blz., f49,50, ISBN 90 5366 057 7).

Beide boeken zijn gelegenheidsuitgaven. Dergelijke boeken zijn moeilijk te bespreken vooreen vakhistorisch tijdschrift. Men kan de opdrachtgevende instanties en de auteurs mogelijk onrecht doen door hun werk te beoordelen als een product dat bedoeld is als bijdrage aan de wetenschappelijke geschiedschrijving van het theater, terwijl alleen een lokaal belang beoogd wordt. Maar festieve bijdragen of niet, de Nederlandse theatergeschiedenis drijft bijna op werken die tot stand zijn gekomen als bijdragen aan jubilea en herdenkingen. Dergelijke werken functioneren niet alleen 'festief of informatief voorde 'algemeen geïnteresseerde'. De werken van Simon Koster zijn praktisch naslagwerken geworden over hun onderwerpen.

Van Koffijhuis tot theater toont (opnieuw) hoe in de kleinere steden de vroegmoderne

theatercultuur, die bestond bij de gratie van de festieve kalender, met de kennis als middelpunt, maar heel langzaam overging in een moderne theatercultuur, waar het aanbod niet gebonden was aan de festieve kalender. Ook in Hoorn spelen in die modernisering bepaalde lokaliteiten een belangrijke rol. Exploitanten willen ter verhoging van hun rendement hun diensten uitbreiden en doen dat door zalen te exploiteren die multifunctioneel zijn. In Hoorn blijft het theatrale gebruik van deze ruimtes nog lang grotendeels gebonden aan de festieve kalender en blijven die ruimtes multifunctioneel (Het Park heeft een zaadbeurs annex dancing). De exploitatie van de uit 1876 stammende grote zaal voor toneel was afhankelijk van reizende professionele troepen en van de amateuristische kunstbeoefening. Om in een kleine gemeenschap het aanbod op gang te houden was het nodig dat het beperkte publiek zich organiseerde (abonnementen en garantieverenigingen). In wezen blijft de Park-schouwburg een multifunctioneel theater, dat alle soorten podiumkunsten moet kunnen herbergen. De functionele differentiatie van accommodaties stopt hier bij het verwerven van een 'professioneel' uitgerust theater.

Aan het onderzoek kleven toch wel veel bezwaren. Opmerkelijk is het gebrek aan consistente context. De auteur plaatst Het Park maar hap-snap in het netwerk van andere accommodaties die in Hoorn voor theatraal vermaak zorgden, waardoor het voor de lezer moeilijk is de activiteiten in Het Park naar waarde te schatten. Bovendien geeft de auteur nergens een precies overzicht van het aantal en soort producties dat er sinds de start in de negentiende eeuw plaats had en hoe het Hoomse 'seizoen' er uitzag. 'Tabellen' zijn over het algemeen weinig relevant, zelfs de tabel, pagina 159, die de voorstellingen in 'disciplines' en in 'beroeps' of 'amateur' indeelt geeft geen inzicht in een dynamiek van groei of achteruitgang. Merkwaardig onuitgewerkt blijft de bewering dat in de negentiende en vroege twintigste eeuw het geven van series professionele toneelvoorstellingen niet rendabel te maken was, omdat men het te duur vond. Het onderzoek geeft weinig aanknopingspunten dit te geloven. De lezer wordt niet goed geïnformeerd over het aantal inwoners van Hoorn en over de beroeps- en inkomensverdeling. Ook de rol van de kerk wordt hierbij niet belicht. Als we vervolgens lezen dat de amateurs wél volle zalen trokken, breekt niet alleen op dat we niet weten wanneer, hoe vaak en wat die precies speelden, maar ook missen we de overweging, of Hoornaren liever hun geld binnen de stad hielden dan naar buiten lieten meenemen (een argument dat elders wél een rol speelde). Door het niet behoorlijk presenteren van cijfers wordt de lezer ook wel op het verkeerde been gezet. Op pagina 168 lezen we bijvoorbeeld dat het aantal bezoekers in de Parkschouwburg vanaf het begin van de jaren 1970 langzaam toeneemt, van 30.000 ca. 1970 tot 80.000 in 1993. Maar alleen van dat laatste jaar kan het aantal bezoeken meteen gerelateerd worden aan het aantal inwoners (60.000). Op pagina 155 lezen we dat het inwoneraantal van 1960 tot 1970 steeg van 15.000 tot 18.000. Maar met dat aantal daalt het aantal bezoeken per jaar van 1.66 per inwoner naar 1.33. Wie dit boek wil gebruiken voor een synthetische studie naar het theaterleven (in de provincie) moet met dit soort lacunes rekening houden. Ze maken het nut van het boek voor de historische professie beperkt, al moeten we de auteur erkentelijk zijn voor het pionierswerk in de Hoornse theatergeschiedenis. Het boek is rijk geïllustreerd.

Rozen en tomaten biedt zelfs geen begin van wat verwacht mag worden van een 'schouwburg-geschiedenis'. Het is een impressie van chronologisch aan elkaar geplakte krante-artikelen en interviews. Daar tussen door worden commentaren gegeven die nogal wat vraagtekens oproepen. Zo veronderstelt de auteur bijvoorbeeld zonder meer dat de stadsschouwburg er primair is voor het toneel. Het feit dat de Nederlandse opera en het Nationale ballet ook jaren lang gebruik hebben gemaakt van deze accommodatie wordt vooral als lastig gemeld. Beide vermaaksvormen krijgen geen eigen stem. Het aardigst werkt deze wijze van 'vertellen' in het hoofdstuk over de

actie tomaat. Ook hier blijft de analyse echter zwak en oppervlakkig (183-184). Het slechtst werkt deze vertel-methode voor de oudere periodes. De commentaarstem leidt daar aan gebrek aan historisch besef en daardoor aan het debiteren van anachronismen (zeventiende-eeuwse 'liefdadigheidsmarkt' en over 'rendabele investeringen' (25)). Deze voorbeeldjes kunnen gemakkelijk vermenigvuldigd worden en nemen naar het einde toe groteskere en irriterende vormen aan. In de keuze van illustraties is weinig zelfbeperking getoond.

H. K. Gras

J. P. A. van Vugt, *Broeders in de katholieke beweging. De werkzaamheden van vijf Nederlandse onderwijscongregaties van broeders en fraters, 1840-1970* (Dissertatie Nijmegen 1994, Scripta van het Katholiek documentatie centrum en het Katholiek studiecentrum V; Nijmegen: KDC/KSC, 1994, 407 blz., f60,-, ISBN 90 70504 48 0).

Vanaf het begin van de jaren twintig maakten generaties katholieke aanstaande onderwijzers kennis met het vak pedagogiek via boeken van Fr. Sigebertus Rombouts (1883-1962), lid van de in 1844 opgerichte congregatie van de Fraters van Onze Lieve Vrouw, Moeder van Barmhartigheid te Tilburg. Dat gegeven is symptomatisch voor de belangrijke plaats die de broeder- of fraterorganisaties toen in het katholieke lager onderwijs innamen. Zowel de talrijke lagere en MULO-scholen die zij bestierden als de kweekscholen waar zij hun toekomstige medebroeders opleidden voor het onderwijzersvak, stonden als zeer degelijk bekend. Broederonderwijzers en -docenten heetten zowel professioneler als meer toegewijd dan lekenleerkrachten. Bovendien zouden ze beter zijn toegerust voor de godsdienstige vorming van hun leerlingen. Ook binnen de katholieke kerk namen zij een gerespecteerde positie in. Al bevonden zij zich als lekenbroeders zonder priesterwijding in de onderste regionen van de kerkelijke hiërarchie, hun betekenis voor de katholieke beweging werd alom erkend.

Bij hun ontstaan wees niets erop dat deze congregaties ooit zo'n belangrijke en gerespecteerde positie in het onderwijs zouden gaan innemen. De meeste stichters, waarvan Joannes Zwijsen van de congregatie van de fraters van Tilburg de bekendste was, beoogden aanvankelijk niet meer dan het bijeenbrengen van een groepje vaak jonge mannen om op lokaal niveau een kleinschalig project te ondernemen in de sfeer van armenzorg, catechese of jeugdwerk. Hun activiteiten maakten deel uit van de internationale katholieke beweging die een herleving van het katholieke geloof beoogde. Naar het voorbeeld van vergelijkbare organisaties in het buitenland — zoals de Frères des écoles chrétiennes — en in het kielzog van de eerder in Nederland ontstane zustercongregaties, namen zij ook het verzorgen van katholiek armenonderwijs voor jongens op zich.

Door de schoolstrijd gingen de congregaties zich in toenemende mate uitsluitend op het onderwijs richten. Het streven om alle katholieke kinderen onder te brengen in eigen scholen leidde tot een sterke toename van de behoefte aan katholieke onderwijzers. Omdat de kosten van dit onderwijs door de katholieke gemeenschap zelf moest worden opgebracht, was het op grote schaal inschakelen van broederonderwijzers de goedkoopste oplossing. Daardoor werden de broedergemeenschappen zowel qua ledental als wat de geografische verspreiding betreft vele malen omvangrijker dan de stichters ooit hadden verwacht of beoogd. Omdat zij tegelijkertijd hun interne opleiding verbeterden en hun professionele niveau verhoogden, kregen zij gaandeweg een sleutelpositie in het katholieke onderwijs, ook al bleef het aantal mannelijke religieuzen altijd aanmerkelijk lager dan dat van lekenleerkrachten.